

e-ISSN: 1694-8661
№2(5)/2024, 214-221

УДК: 347.92
DOI: [10.52754/16948661_2024_2\(5\)_32](https://doi.org/10.52754/16948661_2024_2(5)_32)

ЖАРАНДЫК ПРОЦЕССТИН МАҢЫЗЫ
СУЩНОСТЬ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА
THE ESSENCE OF CIVIL PROCEDURE

Эрматова Асель Кудайбердиевна
Эрматова Асель Кудайбердиевна
Ermatova Asel Kydaiberdievna

ю.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к.ю.н., доцент, Ошский государственный университет
Candidate of Law Science. Associate Professor, Osh State University

Токтогулов Байэл
Токтогулов Байэл
Baiei Toktogulov

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

ЖАРАНДЫК ПРОЦЕССИН МАҢЫЗЫ

Аннотация

Маанилүүлүк. Макалада учурдагы жарандык процесстин маани-манызы, аны укуктук табияты боюнча талдоо жүргүзүлгөн. Бул суроонун актуалдуулугу учурдагы реформалар шарттарында жарандык процесстин коомдук мамилелерди жөнгө салуудагы ордун аныктоо, анын укук тутумундагы ролу сыяктуу суроолорду чечмелөөгө далалат жасалаган. Макаланын жыйынтыгында жарандык процесстин маанызы боюнча бир катар өзгөчө белгилер жалпылаштырылган.

Ачык сөздөр: укуктун тармагы, мыйзам, сот адилеттүүлүгү, жарандык процесс, адам укуктары жана эркиндиктери, жарандык укуктар, калыбына келтирүү

СУЩНОСТЬ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА

THE ESSENCE OF CIVIL PROCEDURE

Аннотация

Актуальность. В статье анализируется значение современного гражданского процесса и его правовая природа. Актуальность этого вопроса в условиях проводимых реформ привела к трактовке таких вопросов, как определение места гражданского процесса в регулировании общественных отношений, его роли в правовой системе. В конце статьи обобщен ряд особенностей характера гражданского процесса.

Abstract

Relevance. The article analyzes the significance of modern civil procedure and its legal nature. The relevance of this issue in the context of ongoing reforms has led to the interpretation of such issues as determining the place of civil procedure in regulating social relations, its role in the legal system. At the end of the article, a number of features of the nature of civil procedure are summarized.

Ключевые слова: область права, право, судебная юстиция, гражданский процесс, права и свободы человека, гражданские права, восстановление

Keywords: area of law, law, judicial justice, civil procedure, human rights and freedoms, civil rights, restoration

Киришүү

Актуалдуулугу. Жарандык сот өндүрүшү жарандык процесстик укуктун ченемдери менен жөнгө салынат. Жарандык процесстик укук Кыргызстандын мыйзамдарынын өз алдынча тармагы, жалпы юрисдикциядагы соттор тарабынан жарандык, үй-бүлөлүк, эмгек, турак-жай, жер, жаратылышты коргоо жана башка иштер боюнча сот адилеттигин жүзөгө ашырууну жөнгө салуучу процесстик эрежелердин ажырагыс жыйындысы.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесине ылайык:

«Ар кимге Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган анын укуктары менен эркиндигин соттук коргоого кепилдиктер берилет»[1].

Мамлекет адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндигин коргоонун соттон тышкары жана сотко чейинки усулдарын, түрлөрүн, ыкмаларын өнүктүрүүнү камсыздайт.

Ар ким өз укугун жана эркиндигин мыйзам менен тыюу салынбаган бардык ыкмалар менен коргоого укуктуу. Ар ким юридикалык квалификациялуу жардам алууга укуктуу. Мыйзамда көрсөтүлгөн учурларда юридикалык жардам мамлекеттин эсебинен жүргүзүлөт.

Бул изилдөөнүн көйгөйү заманбап шарттарда актуалдуу болуп саналат. Юридикалык илимде жарандык процесстин маңызы өз ара байланышкан бир нече дисциплиналардын кесилишинде изилденет.

Көптөгөн эмгектер изилдөө маселелерине арналган. Негизинен окуу адабияттарында берилген материал жалпы мүнөздө болуп саналат жана бул тема боюнча көптөгөн монографиялар «Жарандык процесстин маңызы» проблемасынын тар маселелерин карайт, бирок проблемаларды изилдөөдө заманбап шарттарды эске алуу зарыл экендиги учурдун актуалдуу суроосун жаратат.

Белгилүү ата мекендик окумуштуу Ч.И. Арабаев: «Азыркы шарттарда Кыргызстанда коомдун турмушунун бардык чөйрөлөрүндө принциптүү өзгөрүүлөр болуп жатат. Коомдук өзгөртүү мамилелерди жана экономикалык, саясий жана рухий турмуштагы сапаттык өзгөрүүлөргө алып келет жана улуттук мыйзамдарды модернизациялайт» [2.с.113] деп жазат.

Жарандык процесстик кодекстин 3-беренеси: «Жарандардын жана менчигинин формасына карабастан юридикалык жактардын, мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, жарандык, эмгектик же башка укук мамилелеринин субьекттери болуп саналган башка жактардын бузулган же талашылып жаткан укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзам менен корголуучу кызыкчылыктарын, Кыргыз Республикасынын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо, ошондой эле коомдук кызыкчылыктарды сактоо жарандык сот өндүрүшүнүн максаты болуп эсептелет» [3] деп бекиткен.

Жарандык укуктарды коргоо укуктарды таануу аркылуу ишке ашырылат; укук бузулганга чейин болгон кырдаалды калыбына келтирүү жана укуктуу бузган же аны бузуу коркунучун жараткан аракеттерге бөгөт коюу; айыптарды өндүрүү, зыяндын ордун толтуруу, моралдык зыяндын ордун толтуруу; мамлекеттик органдын же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын актысын жараксыз деп табуу жана башкалар саналат.

Жалпы эреже катары, жарандык укуктарды коргоо сот процессинде жүзөгө ашырылат. Жарандык процессуалдык концепция жарандык процесстик укук илиминде өзүнүн өнүгүү тарыхында талкууланып келген.

Кээ бир авторлор жарандык процеске толук мазмундуу мүнөздөмө берүүгө жана анын негизги компоненттеринин курамын ачууга аракет кылышат. Башка көз караштын өкүлдөрү жарандык сот өндүрүшүндөгү процесстик ишмердүүлүк менен процесстик мамилелердин ортосундагы байланыштын мүнөзүн деталдуу талдап чыгуунун негизинде жарандык сот өндүрүшүнүн комплекстүү курамы идеясын ырааттуу түрдө коргошот.

Жогоруда айтылгандардын негизинде жарандык процесс мыйзам тарабынан атайын түзүлгөн ыйгарым укуктуу өкүлдөргө жүктөлгөн жарандык укуктарды коргоо органдар аркылуу ишке ашырылуучу процесстик форма болуп саналат. Башкача айтканда, жарандык процесс өзгөчө процессуалдык тартипте жүргүзүлөт соттун (жарандык сот өндүрүшүнүн) ишинин түрү жана башка граждандык укуктар боюнча органдардын атайын ыйгарым укук берилген өндүрүшү.

Жарандык укуктарды соттук коргоо эң жөнгө салынуучу, универсалдуу,

мыйзамды туура колдонуу учун эң зор кепилдиктерди берет. Мындан тышкары, юридикалык жактан мамлекетте сот бийлиги башка бийлик бугактарына караганда маселелерде артыкчылыкка ээ укуктарды жана мыйзам тарабынан корголуучу таламдарды коргойт.

Жарандык укуктарды соттук коргоонун башка коргоо формаларына караганда артыкчылыктуулугуна байланыштуу, ал көп учурда жарандык процесс жарандык сот өндүрүшүн билдирет, б.а. кароонун тартиби жана жарандык иштерди соттор тарабынан чечилиши процессуалдык эрежелер менен аныкталат мыйзамдар[4.с.6].

Р.Р Феткулин: «Жарандык процесстик укук – императивдик-диспозитивдүү ыкманы колдонуу менен коомдук мамилелерди жөнгө салуучу. Тактап айтканда, ал соттун аракеттерине байланышкан маселелерди жөнгө салуу жагынан императивдик ыкма менен сот процессинин катышуучуларынын жүрүм-турумун жана процесстик ишмердүүлүгүн жөнгө салуудагы диспозитивдүү ыкманы айкалыштырат. Жарандык иштердин жаралышы боюнча демилге жарандык иштерди өз демилгеси менен козгобогон сотко эмес, кызыкдар тараптарга таандык» деп белгилейт[5.с.679].

Граждандык процесс адамдын иш-аракетинин бир түрү болуп саналат жана адамдын бардык иш-аракети системалуу мүнөзгө ээ. Укуктук жөнгө салуу, мыйзамдарды ишке ашыруу жана колдонуу, жарандык сот өндүрүшү - бул иштин бардык түрлөрү системалуу болуп саналат. Жарандык процесс жана аны жөнгө салуучу жарандык процессуалдык укук салттуу түрдө теорияда система катары каралып жатканы бекеринен эмес[6.с.33].

Мамлекет укук теориясынан белгилүү болгондой укук метриалдык жана процессуалдык болуп бөлүнөт. Материалдык укук жактардын жалпы жүрүм турумун жөнгө салуучу ченемдердин жыйындысы. Бизге белгилүү болгондой материалдык укукка жарандык укук кирет.

Жарандык укук көлөмү жагынан эң чоң укуктун тармагы катары таанылып 1 миңден ашуун беренени өзүнө камтыйт. Бул жагдай жарандык укуктун коомдук мамилелерди жөнгө салуудагы маани маңызын аныктайт.

Ал эми процессуалдык укук жактардын укук жана эркиниктерин коргоону ишке ашыруучу ченемдердин жыйындысын камтыйт. Бул укукка жарандык процессуалдык укук да кирет.

Жарандык укуктан сиздерге белгилүү болгондой жарандык укук мүлктүк аны менен байланышкан жеке мүлктүк эмес мамилелерди жөнгө салат. Бул коомдук мамилелер бпрдык эле учурда жайбаракат өз нугунда оң натыйжаларды алып келе бербейт.

Кимдир бирөө милдеттенмесин аткарбай коет, кайсыл бир юридикалык жак тиешелүү кызматтарды келишимдегидей аткарбайт, кайсыл бир аракеттерди (акчаны берүү, карзды төлөө) өз убагында аткарбай коет. Бул учурда биз жарандык процессуалдык укукка кайрылуубузга туура келет. Эреже катары материалдык укук бузулбай туруп процессуалдык укукту ишке киргизүү мүмкүн эмес.

Мына ошондуктан жарандык укуктар бузулган убакта кайсыл органга кандай тартипте кайрылабыз алар кандай териштирүү жүргүзүп кандай чечим кабыла аларын жарандык процессуалдык укук жөнгө салат.

«Укуктарды коргоо ыкмасы» түшүнүгүнөн тышкары «укукту коргоонун формасы» деген түшүнүк бар. Укуктарды коргоонун формасы укуктарды коргоо ыкмасынан айырмаланып, материалдык (регулятордук) укуктун эмес, процесстик укуктун категориясы болуп саналат. Укуктарды коргоонун формасы - адамдын өз алдынча же белгилүү орган тарабынан укуктарды коргоонун белгилүү бир тартиби.

Колдонуудагы мыйзамдарда соттук формага артыкчылык берүү менен укуктарды коргоонун соттук, коомдук жана административдик формалары каралган. Укуктарды коргоонун формаларынын ар түрдүүлүгү укуктук салттар, корголуучу же корголуучу укуктардын өзгөчөлүгү, жарандык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын ортосундагы укуктук мамилелердин болушунун татаалдыгы же, тескерисинче, жөнөкөйлүгү менен түшүндүрүлөт.

Соттук форма укукту коргоонун ар кандай формаларынын арасында башкы ролду ойнойт, ал процессуалдык укуктун нормалары менен деталдуу түрдө жөнгө салынган универсалдуу, тарыхый жактан калыптанган.

Кыргыз Республикасынын жарандык процессуалдык кодексинин 4 беренесине ылайык: «Таламы бар ар кандай адам мыйзам тарабынан белгиленген тартипте өзүнүн бузулган же талашылып жактан укуктарын жана эркиндиктерин жана мыйзам тарабынан корголуучу таламдарын коргоо үчүн сотко кайрылууга укуктуу».

Демек, ар бирин жаран өз укук жана эркиндиктерин коргоодо жарандык процессуалдык укуктан пайдаланаары бизге белгилүү болду.

2. Жарандык процессуалдык укуктун түшүнүгү, предмети жана методу(усулу)

Кандай гана укуктун тармагы болбосун өзүнүн жөнгө салуу предмети менен усулуна ээ. Алар ошол жөнгө салынуучу коомдук мамилелер тармактарынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен мыйзам нормаларында каралган. Биз жогоруда сөз кылгандай жарандык процессуалдык укуктун предмети түздөн түз жарандык укуктун предметинен келип чыккан мүлктүк жан аны менен байланышбаган мүлктүк эмес мамилелерди жөнгө салуудан келип чыккан талаш тартыштарды чечүүдөн сот адилеттүүлүгүн ишке ашыруу ишмердүүлүгү болуп саналат.

Мына ошентип жарандык процессуалдык укук- укуктун өз алдынча тармагы болуп жарандык иштерди козгоонун тартибин, кароону жана чечмелөөнү у, соттук чечимдерди кайра кароону, соттук чечимдерди (чечимдерди, аныктамаларды) мажбур аткаруу тартибин кароону жөнгө жөнгө салуучу ченемдердин жыйындысы.

Ал эми жаранадык процессуалдык укуктун предмети болуп-соттордун жана башка органдардын жарандык иштер боюнча адилеттүүлүк жүргүзүү ишмердүүлүгү жана аны менен байланышкан укуктук мамилелер саналат.

Жарандык процессуалдык укук өзүнүн жөнгө салууну камсыз кылуучу юридикалык каражаттардын жыйымына ээ. Ал каражаттардын ыкмалардын жардамы менен тийиштүү

жөнгө салуу режимине ээ болот. Ар бир укуктун тармагы жөнгө салуу усулуна ээ. Бул жөнгө салуу усулу ошол жөнгө салынып жаткан коомдук мамилелердин мазмунуна көз каранды.

Теорикалык укук илимде көбүнчө эки усул императивдик жана диспозитивдик усулдар колдонулат. Жарандык укукта колдонулгандай эле көбүнчө императивдик-диспозитивдик усулдар аралаш колдонулат.

Императивдик усул бийлик ыйгарымына ээ болуп аны ары бери өзгөртүүгө мүмкүн эмес. Мисалы (сот ишмердүүлүгү мыйзам тарабынан так аныкталган, доо мөөнөтү аны өзгөртүп узартууга же кыскардууга жол берилбейт).

Ал эми диспозитивдик усулда тараптарга өз кароосу боюнча мыйзамчегинде ары бери кыйшаюууга жол берилет. Мисалы жактардык өз укуктарын процессте ашыруу ишмердүүлүгү алар түздөн түз жеке өздөрү процессте катышса болот же болбосо өкүлү аркылуу ишти алпы барууга жол берилет.

Жарандык процессуалдык укуктун тутуму жарандык иштер боюнча сот адилеттүүлүгүн жүргүзүүнү жөнгө салуучу өз ара бири бири менен тыгыз байланышта болгон ченемдердин жыйындысы.

Башка укуктун тармактарындай эле жарандык процессуалдык укук эки бөлүктөн-Жалпы жана өзгөчө бөлүктөн турат.

Жалпы бөлүмдө процессте мазмуну боюнча тиешелүү бардык ченемдер каралган. Башкача айтканда жалпы бөлүмдө жарандык процессуалдык укуктун принциптери максаттары милдеттери, жарандык иштердин караштуулугу, ишке катышкан жактардын чөйрөсү алардын укук милдеттери, далилдерди чогултууу балоо, өкүлчүлүк соттук чыгымдар менен айыптар, процессуалдык мөөнөттөр каралган.

Ал эми өзгөчө бөлүмдө процесстн бардык баскычтарын камтыган- атап айтканда- жарандык ишти козгоодон баштап аткаруу өндүрүшүнө чейинки маалыматтарды камтыйт.

Жарандык процессуалдык укук өзүнүн ичинде бир канча өз алдынча институттарды камтыйт. Мисалы (далилдер институту, өкүлчүлүк институту жана башкалар).

Мамлекет укук теориясынан бизге белгилүү болгондой укуктун булагы деп мыйзам чыгаруучунун эркинин чагылдыруу формасы айтабыз. Башкача айтканда жарандык иштер боюнча сот өндүрүшүн жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын жыйындысын айтабыз.

Негизги булактары катары КР Конституциясын, КР Жарандык кодексин, КР Жарандык процессуалдык кодексин, КР Жогорку соту жана жергиликтүү соттору жөнүндө мыйзам жана башкаларды айтсак болот.

Соттор жарандык укуктарды коргоодо сот бийлиги жарандык сот өндүрүшү аркылуу ишке ашырылат, бул соттун өзгөчө процессуалдык иши. Соттор мыйзамда белгиленген тартипте иш жүзүндөгү жагдайларды белгилейт, мыйзам ченемдерин колдонот, коргоо ыкмасын аныктайт жана чечим чыгарат.

Жалпы юрисдикциядагы соттор жарандык укуктарды жана мыйзам тарабынан корголуучу кызыкчылыктарды коргогон учурларда, биз жарандык сот өндүрүшү жөнүндө сөз болуп жатат.

Жарандык процесс - мыйзам тарабынан атайын түзүлгөн ыйгарым укуктуу органдарга жүктөлгөн жарандык укуктарды коргоонун процесстик формасы. Башка сөз менен айтканда, жарандык процесс жарандык, үй-бүлөлүк, эмгек, турак-жай, жер, экологиялык жана башка укук мамилелеринен келип чыккан талаш-тартыштарды кароо жана чечүү боюнча мыйзам менен жөнгө салынуучу жалпы юрисдикциядагы соттордун иши.

Коомдук укуктук мамилелерден келип чыккан иштер, ошондой эле соттор тарабынан мыйзам тарабынан корголуучу башка укуктарды жана таламдарды коргоону жүзөгө ашырышы мүмкүн. Жарандык ишти кароо жана чечүү боюнча соттун иши Жарандык процесстик кодексинин ченемдери менен жөнгө салынат.

Жарандык иштер деп укуктук мамилелердин кеңири чөйрөсүнөн – конституциялык, администрациялык, финансылык, жердик, жарандык, эмгектик, турак-жай, үй-бүлөлүк ж.б.у.с. келип чыккан иштер түшүнүлөт[7.с.448].

Жарандык сот өндүрүшү жарандык процесстин ажырагыс бөлүгү болуп саналат, ал кеңири мааниде аткаруу өндүрүшүн, арбитраждык өндүрүштү, бейтарап өндүрүштү жана нотариустарды камтыйт.

Жарандык сот процесси менен жарандык процесс жеке жана жалпы болуп байланышкан. Бирок кээде окуу адабияттарында «жарандык процесс (жарандык сот өндүрүшү)» деген бирдиктүү түшүнүккө аныктама берилет[8.с.720].

Жарандык сот өндүрүшү мыйзамдуулукту жана укук тартибин чыңдоого, кылмыштуулуктун алдын алууга, мыйзамды жана сотту урматтоого тарбиялоого көмөктөшүүгө тийиш. Жарандык процесс укуктук калыбына келтирүү, алдын алуу, алдын алуу жана тарбиялоо функцияларын аткарат.

Эң жалпы формада жарандык процессуалдык укукту соттук өндүрүш процесси катары аныктаса болот. Ошентип, бул тармактын предмети граждандык иштер боюнча сот адилеттигин ишке ашырууга байланышкан процесстик укуктук мамилелер жана аракеттер болуп саналат.

Демек мааланы жыйынтыктап жатып төмөнкү тыянактарды чыгарууга болот;

- жарандык процесс соттук коргоонун өз алдынча формасы;
- жарандык процесс бузулган укуктарды кайра калыбына келтирүү, ордун толтуруу максатын көздөйт;
- жарандык процесс процессуалдык өндүрүштүн өз алдынча формасы.
- жарандык процесс адамдардын конституциялык соттук коргоо укугун ишке ашыруучу механизм.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2021-жылдын 11-апрелинде Референдумда (бүткүл элдик добуш берүүдө) кабыл алынган. (Кыргыз Республикасынын 2021 жылдын 5 майындагы №59 Мыйзамы менен күчүнө киргизилген)
2. Арабаев Ч.И.. "Современное состояние гражданского законодательства Кыргызской Республики" Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, №. 11-12, 2016, С. 113-120.
3. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси 2017-жылдын 25-январы № 14
4. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. А.Г. Коваленко, А.А. Мохова, П.М. Филиппова. — М.: Юридическая фирма "КОНТРАКТ", ИНФРА-М, 2008.С.6
5. Феткулин, Р.Р. Жарандык процессуалдык укук: маңызы жана түшүнүктөрү. Жаш окумуштуу. - 2016. - № 21 (125). - 679-680-б.

6. Курочкин С.А. "Гражданский процесс - системное исследование" Вестник Санкт-Петербургского университета. Право, №. 4, 2011, С. 33-42.
7. Исаенкова О. В., Демичев А. А. Гражданское процессуальное право России. / О. В. Исаенкова. – М., 2009. – 448 с.
8. Гражданский процесс. / Под ред. М. К. Треушникова. – М., 2003. С.720